

Türk Turizm Araştırmaları Dergisi

2020, 4(3): 2132-2151.

DOI: [10.26677/TR1010.2020.471](https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.471)

ISSN: 2587-0890 Dergi web sayfası: <https://www.tutad.org>

ARAşTIRMA MAKALESİ

Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı: Türkiye Örneđi (2000 - 2020)

Doç. Dr. Erol BULUT, Ankara HBV Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, e-posta: erol.bulut@hbv.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9293-9052>

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ŞAHAN, Sinop Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sinop, e-posta: osahan@sinop.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5731-2054>

Öz

Hollanda Hastalığı, 1960'larda doğal gazın keşfinden sonra Hollanda imalat sanayinin gerilemesini tanımlamak için kullanılmıştır. Hollanda Hastalığı kavramı daha sonra petrol, doğal gaz, tarım, mineraller, sıcak para ve turizmi içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de turizm sektörünün Türkiye'nin uluslararası rekabetçiliğine zarar verip vermediğini ve ülkeyi 2000'li yıllardan sonra sanayisizleşmeye sürükleyip sürüklediğini araştırmaktır. Bu çalışmada yöntem olarak reel efektif döviz kuru, dış turizm gelirleri ve cari açık arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Türkiye'de yoğun sermaye girişlerinin 2004-2014 yılları arasında reel efektif döviz kuru düşürmede ilk sırada, dış turizmin ise ikinci sırada olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular ışığında turizm sektörünün Türkiye'de Hollanda Hastalığına neden olduğu söylenemez. Ancak çalışmada dış turizmin, sıcak paradan sonra TL'nin aşırı değerlenmesine neden olarak ülkenin imalat sanayinin montaj sanayine dönüşmesine yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hollanda Hastalığı, Turizm, Türkiye, Uluslararası Rekabetçilik.

Makale Gönderme Tarihi: 18.03.2020

Makale Kabul Tarihi: 05.07.2020

Önerilen Atıf:

Bulut, E. ve Şahan, Ö. (2020). Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı: Türkiye Örneđi (2000 - 2020), *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3): 2132-2151.

© 2020 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

Journal of Turkish Tourism Research

2020, 4(3): 2132-2151.

DOI: [10.26677/TR1010.2020.471](https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.471)

ISSN: 2587-0890 Journal Homepage: <https://www.tutad.org>

RESEARCH PAPER

Tourism Sector and Dutch Disease: The Case of Turkey (2000 - 2020)

Associate Prof. Dr. Erol BULUT, Ankara HBV University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ankara, e-mail: erol.bulut@hbv.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9293-9052>

Assistant Prof. Dr. Özgür ŞAHAN, Sinop University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Sinop, e-mail: osahan@sinop.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5731-2054>

Abstract

Dutch Disease was used to describe the decline of the manufacturing industry of the Netherlands following its discovery of natural gas in the 1960s. The concept of Dutch Disease was later expanded to include oil, natural gas, agriculture, minerals, hot money and tourism. The purpose of this paper was to investigate whether the tourism industry in Turkey harming Turkey's international competitiveness and causing deindustrialization the period after 2000s. In this study, the relationships between real effective exchange rate, foreign tourism revenues and current account deficit have been examined as the method. It was concluded that massive capital inflows in 2004-2014 years in Turkey that takes the first place in lowering the real effective exchange rate, while foreign tourism reached the second row. In the light of these findings, it cannot be said that the tourism sector in Turkey caused the Dutch Disease. However, in this study, it was concluded that foreign tourism caused the overvaluation of TL after the hot money and the country's manufacturing industry turned into an assembly industry.

Keywords: Dutch Disease, Tourism, Turkey, International Competitiveness.

Received: 18.03.2020

Accepted: 05.07.2020

Suggested Citation:

Bulut, E. and Şahan, Ö. (2020). Tourism Sector and Dutch Disease: The Case of Turkey (2000 - 2020), *Journal of Turkish Tourism Research*, 4(3): 2132-2151.

© 2020 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

GİRİŞ

Ekonomilerin gelişiminde doğal kaynaklara sahip olup olmamak önemlidir. Doğal kaynak zengini ülkeler pek çok avantaja sahiptir. Sanayi için gerekli doğal kaynaklara sahip olmak, hammadde konusunda ülkenin dışa bağımlılığını azaltır. Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynağı ihraç etmesi, ülkelerin merkez bankalarındaki rezerv varlıklarının artmasına neden olur. Doğal kaynak bolluğu, ülkeler üzerinde pozitif etkilerin yanında beklenmedik şekilde negatif etkilere de yol açar. İktisat literatürü, doğal kaynak zengini ülkelerin, doğal kaynaklara sahip olmayan ülkelere nazaran, ekonomik büyüme konusundaki performanslarının düşük kaldığını gösteren pek çok çalışmaya sahiptir. Bu çalışmalar; hammadde bolluğuna sahip ülkelerin, bu ürünlerin ihracatına çok fazla bağımlı olması durumunda, sanayileşme konusunda yetersiz kaldıklarını göstermiştir (Yalçın, 2020: 5-7). Dünya hammadde fiyatlarındaki oynaklıklar, hammadde ihracatçısı ülkelerin gelirlerini çok fazla volatil hale getirerek bu ülkelerin dış satım gelirlerinin ve yatırımlarının istikrarsızlaşmasına yol açmaktadır (Nowak ve Sahli, 2007: 50-51).

Doğal kaynak zengini bir ülke, bu zenginlikten kaynaklı olarak pek çok olumlu imkâna sahip olmasına rağmen İktisat yazınında bu tür doğal kaynak zenginliğinin olumsuz etkilerinin olacağına yönelik oldukça fazla çalışma ve araştırma mevcuttur. Bu çalışmalara çalışmanın literatür taraması kısmında geniş bir şekilde yer verilecektir. Doğal kaynak zengini olan ekonomilerin, büyüme, istihdam, kişi başına gelir, dış borç, kamu dengesi ve dış ticaret konusunda olumsuz sonuçlarla karşılaşması literatürde “Bolluk Paradoksu Hipotezi” ya da “Kaynakların Laneti Hipotezi” olarak adlandırılır. Doğal kaynak zengini ekonomilerin sahip olduğu doğal kaynakları ya da bol olarak sahip oldukları tarım ürünlerini yurt dışına satmalarıyla beraber, ülkeye ihtiyaç duyulandan çok fazla döviz girişi olur. Doğal kaynak zengini ekonomiye giren döviz, ülkenin rezerv varlıklarının artmasına neden olur. Bu durum, ülkenin ulusal parasının değerlenmesine ve dolayısıyla reel efektif döviz kurunun düşmesine yol açar. Reel kurdaki bu düşüş, ithal malları ucuzlatırken, ihraç malları pahalılaştırır. Bahsettiğimiz gelişmeler; ülkenin dış ticaret hadlerinin yükselmesine yani lehte gelişmesine neden olur. Diğer yandan reel efektif kurun düşmesi, ülke genelinde ithal mal tüketimini ve ithal mal tüketme alışkanlığını ucuz olmasından dolayı özendirir. Ülkede ithalatın patlaması, yerli ve ithal ikameci sektörlerin durgunluğa girmesine sebebiyet verir. Bu durgunluk, beraberinde ülkede işsizliğin artmasına, sosyal patlamaların olmasına ve önemli ölçüde cari açığa neden olur (Yalçın, 2020: 6-9). Aslında doğal kaynak bakımından zengin bir ekonominin, sahip olduğu hammadde ya da tarım ürününü ihraç etmesiyle başlangıçta ülkenin artan refah düzeyi, anlattığımız gelişmelerin yaşanmasıyla ülkenin refah düzeyinin azalmasına neden olabilmektedir. Ülkenin bol olarak sahip olduğu doğal kaynağın, tarım ürününün ya da hammaddenin başlangıçta ülkede refah artışı yaratıp, daha sonra uzun dönemli bir etki olarak büyüme performansını olumsuz etkilemesine, ülke genelinde sanayinin verimliliğini azaltmasına ve işsizliğe neden olmasına İktisat yazınında, “Hollanda Hastalığı” (Dutch Disease) denmektedir (Lee, 2012: 349-350).

Turizm, genellikle dünyanın en büyük sektörlerinden biri olarak görülür ve büyüme ve kalkınmaya büyük katkı sağlar. Turizmin ekonomik büyümeye katkılarında dolayı gelişmekte olan ülkeler arasında kendilerini bir turizm merkezi olarak tanıtmak için büyük bir motivasyon vardır. Türkiye 1980'den beri bu motivasyonla turizmi teşvik etmiş ve yabancı ziyaretçi sayısı, 1980 yılında 1 milyondan 2019'da 51,1 milyona yükselmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de gelişen turizm sektörünün, etkinlik açısından ekonominin diğer sektörlerine aktarılması gereken kaynakları alıp almadığını, turizm sektörüne yönelmiş bu kaynakların Türkiye'nin uluslararası rekabetçiliğine zarar verip vermediğini ve ülkeyi 2000'li yıllardan sonra sanayisizleşmeye sürükleyip sürüklediğini araştırmaktır. Bu çalışmada öncelikli olarak çerçeve ve yöntem kısmında Hollanda Hastalığı kavramı açıklanacak ve turizm sektörünün Hollanda Hastalığına yol açıp açmadığı tartışılacaktır. Çalışmada, çerçeve ve yöntem kısmını literatür taraması takip

etmektedir. Çalışmada, bulgular kısmında ise turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri detaylı bir şekilde incelenecektir. Nihayet çalışma, sonuç bölümüyle sonlanacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hollanda Hastalığı

Hollanda Hastalığı, doğal kaynaklara bol şekilde sahip olan ekonomilerin, bu ürünlerin dış satımı sonucu elde ettikleri gelirin ülke açısından olumsuz sonuçlar doğurmasına denir. Bu malların satımı sonucunda elde edilen döviz geliri, ülkenin parasını aşırı değerli hale getirerek cari açığa neden olurken, ülkenin sanayisinin durgunluğa girmesine, işsizliğe ve yatırımların durmasına neden olur. Hollanda hastalığı, Hollanda'da 1960'lı yılların başında Kuzey Denizi'nde bulunan doğal gaz kaynakları sonrasında, beklenenin aksine, yaşanan ekonomik performans düşüklüğü nedeniyle, bu ülkenin adı ile anılmaktadır. Hollanda, Kuzey Denizi'nde doğal gaz bulduktan sonra kısa sürede refah ve gelir düzeyini artırmış olmasına rağmen, bu bolluk ve refah, bir 10 yıl içerisinde yerini ekonomik sıkıntılara bırakmıştır (Yalçın, 2020: 12).

Hollanda hastalığının en belirgin özelliği, doğal kaynak zengini bir ülkenin bu kaynakları yurtdışına satması ile ortaya çıkan bir takım olumlu ve olumsuz gelişmelerin görülmesidir. Ülkelerin bu tür malları yurt dışına satmalarıyla beraber, ülkeye çok fazla döviz girişi olur. Doğal kaynak zengini ekonomiye giren döviz, ülkenin rezerv varlıklarının artmasına neden olur. Bu durum, ülkenin ulusal parasının değerlenmesine ve dolayısıyla reel efektif döviz kurunun düşmesine yol açar. Reel kurdaki bu düşüş, ithal malları ucuzlatırken, ihraç malları pahalılaşmasına ve ülkenin dış ticaret hadlerinin yükselmesine yani lehte gelişmesine neden olur. Diğer yandan reel efektif kurun düşmesi, ülke genelinde ithal mal tüketimini ve ithal mal tüketme alışkanlığını ucuz olmasından dolayı özendirir. Ülkede ithalatın patlaması, yerli ve ithal ikameci sektörlerin durgunluğa girmesine sebebiyet verir. Bu durgunluk, beraberinde ülkede işsizliğin artmasına, sosyal patlamaların olmasına ve önemli ölçüde cari açığa neden olur. Ulusal paranın aşırı değerlenmesi sonucunda pahalılaşan yerli mallar, ülkenin yurtdışında rekabetçi gücünü azaltır. Diğer yandan yurtdışında ucuzlayan ithal mallar, ülkenin ithalata rakip sektörlerinin rekabet gücünü azaltarak, özellikle ticarete konu sektörlerin gelirlerinin azalmasına ve dolayısıyla ekonomide üretimin azalmasına neden olur (Yalçın, 2020: 13). Durgunluğa giren böyle bir ekonomide işsizlik ve gelir düşmesi gibi sorunlar ortaya çıkar ve sonuç olarak, başlangıçta artan refah, sonra düşmeye başlar (Capó vd., 2007: 623-625).

Hollanda Hastalığı, ülkenin kısa sürede yaşadığı gelir artışıyla, tarım ve imalat sanayi gibi doğal kaynak sektörü haricinde olan ticarete konu olan sektörlerle yatırım için ayrılan kaynakların, doğal kaynağa bağlı sektöre kaymasına neden olur (Magud ve Sosa, 2010: 5-7). Bu gelişme, ülkede belli süre içinde ticarete konu olan sektörlerde küçülmeye ve sonrasında ise döviz kurunun düşmesine neden olur. Başlangıçta ülkeye giren bol yabancı paranın yarattığı gelir artışı, kamu kesiminin gelirlerini ya da topladığı vergileri ve dolayısıyla kamu harcamalarını artırarak ticarete konu olmayan sektörlerin büyümesine yol açar ve bu durumun süreklilik kazanması, uzun dönemde ülkenin dış borç stokunu da artırır (Yalçın, 2020: 13).

Hollanda Hastalığıyla ortaya çıkan sanayisizleşmenin (de-industrialisation) istihdamda, büyümede ve kaynakların dağılımında oluşturduğu saptırıcı etkiler, ülkenin uzun dönem ekonomik performansını etkilemektedir (Yalçın, 2020: 13). Sanayisizleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki saptırıcı etkileri, literatürde üç sektör üzerinden incelemektedir. Bir ekonominin doğal kaynak üretiminde hızlı ve keskin bir artışın yaşanması, söz konusu sektörün üretiminde artışa neden olur. Doğal kaynak sektöründe ortaya çıkan üretim artışı, o sektörde işçi talebinin artmasına ve dolayısıyla imalat sektöründeki işçinin, doğal kaynak sektörüne akmasını sağlar.

Bunun sonucunda işçi miktarının azaldığı imalat sektöründe nominal ve reel ücretler yükselir. İmalat sektöründe ücretlerin yükselmesi, tüm bu sektörlerdeki işletmelerin maliyetlerinin yükselmesine neden olur. Doğal kaynak sektöründeki büyümenin neticesinde ortaya çıkan ihracat patlaması, doğal kaynak sektöründe işçi talebini artırarak ücretleri yükseltir. Öte yandan, doğal kaynak ihracatındaki hızlı artış, ülke ekonomisinde yurtiçi mal ve hizmet talebini artırır. İmalat sanayindeki maliyet artışlarının enflasyon yaratması ile dışarıdan ithal edilen malların görece ucuzlaması, ithal mal talebini artırır. Diğer yandan doğal kaynak ihracatı sonucu artan ülke geliri, ticarete konu olmayan (non-tradable) hizmet sektörüne yönelik talebi ve dolayısıyla bu sektörlerdeki işçi talebini artırır. Şimdiye kadar anlattığımız gelişmeler, ülkede doğal kaynak sektörünün ve hizmet sektörünün genişlemesine neden olurken, ülke ekonomileri için çok önemli olan imalat sektörünün daralmasına neden olur (Yalçın, 2020: 14). İmalat sektörünün daralması, sanayi üretiminin uzun dönemde azalmasına yol açar. İmalat sektöründeki üretimin uzun dönemde daralması, ülke sanayisinde istihdamın azalmasına ve işsizliğin artmasına neden olmakla birlikte, bu durum ülke ekonomisinin uzun dönem ekonomik büyümesi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurur (Corden, 1982: 830-838).

Larsen (2004), bir ülkede ya da ekonomide doğal kaynağın bol olmasının diğer sektörler üzerindeki olumsuz etkisini; faktör hareketleri etkisi, harcama etkisi ve yayılma etkisi şeklinde üç yolla ortaya çıktığını iddia etmektedir. Söz konusu etkileri özetlersek (Larsen, 2004: 32-34; Yalçın, 2020: 14-15);

- Faktör hareketleri etkisi; doğal kaynak sektöründe meydana gelen hızlı bir genişlemenin bu sektörde işçi talebini arttırması ile diğer sektörlerden doğal kaynak sektörüne yönelik işgücü kaymasıdır. Bu gelişmeler, doğal kaynak sektöründeki emek istihdamını artırırken, diğer sektörlerdeki istihdamın düşmesine neden olur.
- Harcama etkisi; doğal kaynak sektöründeki büyüme ile artan karlar ve gelirle birlikte doğal kaynağın dış satımı sonucu elde edilen yabancı parayla birlikte aşırı değerlendirilen ulusal paranın yaratmış olduğu ithalat patlamasını ifade etmektedir. Harcama etkisi ile ithal mallara yönelik talebin artması yurtiçindeki ithalata rakip sektörlerin maliyetlerini arttırarak kazançlarının ve karlarının azalmasına neden olur. Maliyetleri artan işletmeler, iflas etmeye başlar ve ülkede işsizlik oranı yükselir.
- Son olarak yayılma etkisine bakacak olursak; bu etki, esas olarak imalat sektöründe ortaya çıkan pozitif ekonomik dışsallıkların, ekonomiyi doğal kaynak sektörünün domino etmesi nedeniyle bir türlü ortaya çıkmamasını ifade eder. Yayılma etkisi, imalat sektörünün büyümesi ve ilerlemesi sayesinde elde edilen olumlu gelişmelerin diğer sektörlerde de ortaya çıkarak, üretimde etkinlik ve verimlilik artışı yaratmasıdır. Bu sayede ilgili ekonominin uluslararası piyasalarda rekabet gücü artar ve üretilen ürünlerin katma değeri yükselir. Doğal kaynak sektöründe, imalat sektöründe ortaya çıkan olumlu gelişmeler, söz konusu olmadığı için imalat sektörünün gelişiminden ve büyümesinden elde edilmesi olası pozitif dışsallıklardan yararlanamama gibi bir durumu söz konusu olur.

Hollanda Hastalığı, her ne kadar Hollanda'da doğal gaz ihracatının atmasının sonucu meydana gelen ekonomik sorunlar olarak adlandırılmış olsa da günümüzde Hollanda Hastalığı tanımı genişlemiştir. Yüksek boyuttaki sıcak para girişiyle; döviz kurunun düşmesi, yerli paranın değerinin artması, ithal malların yurtiçi piyasada ucuzlaması, ihraç mallarının yabancı piyasada pahalılaşması, gerek yurtiçi piyasada gerekse yurtdışı piyasada rekabet gücünün azalması, zamanla hizmet sektörünün ve ticaret sektörünün ekonomideki payının artması, imalat sanayinin daralması, sanayide yaşanan daralma ile işsizliğin artması, uzun dönemde ekonomik

büyümenin yerini daralmaya bırakması, kişi başına gelirin azalması, ülke ekonomisinin sanayisizleşmesi, dış ticaret açıklarının artması ve artan cari açık sorununun dış borçları arttırması gibi etkileri doğal kaynak ihracatına dayalı döviz girişinin yarattığı ekonomik sorunlar olarak adlandırılan Hollanda Hastalığı sendromu ile benzerlik göstermektedir (Larsen, 2004: 32-34). Doğal kaynakların bulunması ve ülkeye yönelen yüksek boyutta sermaye hareketlerinin yarattığı Hollanda Hastalığı, bir ekonomide hızla gelişen bir sektörden dolayı da yaşanabilir. Özellikle yüksek turizm gelirlerine sahip ülkelerde de Hollanda Hastalığına yönelik bulgular mevcuttur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde turizm sektörünün yaratmış olduğu Hollanda Hastalığının gelişim aşamaları incelenecektir.

Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı

Copeland (1991), Corden ve Neary (1982) ve Corden (1984) tarafından ortaya atılan Hollanda Hastalığı modeli, küçük ve dışa açık bir ekonomide turizm sektöründeki hızlı gelişmeyi incelemek üzere genişletilmiştir. Turizm ve mal ticareti arasında önemli farklılıklar vardır. Turizm sektöründe normalde ticarete konu olmayan mallar kısmen ticarete konu olur hale gelmektedir. Diğer yandan turistler tek bir mal değil, bir mal sepetini tüketmektedirler. Bu nedenle, Hollanda Hastalığı modelinden farklı olarak, turizm sektöründeki hızlı bir büyüme durumunda ticarete konu olmayan mallara doğrudan dış bir talep artışı ortaya çıkar (Holzner, 2011: 924).

Turizm sektörü, Holzner'in (2011) yaptığı çalışmada, bir çeşit Hollanda Hastalığına neden olmaktadır. Holzner bu etkiyi "Plaj Hastalığı" (Beach Disease) olarak adlandırmaktadır. Turizm sektörü, emek yoğun bir sektördür ve imalat sektöründeki emek ve sermaye, zamanla turizm sektörüne hareket ettiği için imalat sanayinde istihdam ve üretim gittikçe azalır. Bu gelişmeler ülke ekonomisinde ve özellikle sanayide uzun dönemde olumsuz etkilere neden olur (Holzner, 2011: 924-925).

Hollanda Hastalığı, turizme bağlı ekonomilerde özellikle küçük ülkeler için tanımlanmaktadır. Turizm ekonomisine dayalı bir modelde sırasıyla üç sektör sıralanabilir; ilki hızlı gelişen sektör olarak turizm, ikincisi imalat ve tarım kesimini içeren ticarete konu olan sektör ve son olarak hizmetler ve inşaat sektöründen oluşan ticarete konu olmayan sektördür. Turizm sektörünün ortaya çıkışı, emek talebinde ve ücretlerde bir artışa neden olur. Bu durum hem ticarete konu olmayan sektörlerden hem de turizm dışı ticarete konu sektörlerden emek hareketliliğini teşvik eder. Ancak, artan gelirler hizmetler sektörü için önemli ölçüde talep artışına ve verimli faktörlerin ticarete konu olmayan alanlara kaymasına neden olur. Toplam etkiye bakacak olursak; bu durum ithalat artışına neden olduğu gibi turizm dışı sektörlerde de daralmaya neden olur. Geleneksel Hollanda Hastalığı kabulüne göre yurtiçi ticarete konu olmayan hizmet sektörü olarak turizm, artan gelirden dolayı bir şekilde etkilenir. Ancak, turizm, doğrudan dış talepten etkilenir (Brida, 2008: 4).

LİTERETÜR TARAMASI

Hollanda Hastalığı yukarıda da bahsedildiği üzere, bir ülkede doğal kaynağın bulunması neticesinde ülkeye giren dövizin ulusal parayı aşırı değerli hale getirmesi sonucu o ülkenin sanayisizleşme sürecine girmesidir. Literatürde Hollanda Hastalığına neden olan altı temel faktör üzerine yoğunlukla çalışmalar yapılmaktadır (Ojaghlou, 2019: 105-106).

Doğal Kaynaklar ve Hollanda Hastalığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hollanda Hastalığının ilk geliştirildiği modeldir ve bu modele göre bir ülkede bulunan doğal kaynağın çıkarılması ve işlenmesi ile birlikte o sektördeki hızlı gelişme, diğer sektörleri ve özellikle imalat sektörünü olumsuz etkilemesi üzerinedir. Bu modele ilk katkı yapanlar; Corden ve Neary (1982), Bruno ve Sachs (1982), Buiters ve Purvis (1983), Edwards (1984)'dır. Bu model üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır, bunlardan bazıları Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Doğal Kaynaklar ve Hollanda Hastalığı İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışma Yapanlar	Çalışmanın Yapıldığı Ülke/Ülkeler ve Bulgular
Corden ve Neary (1982)	Çalışmada Avustralya ekonomisi incelenmiş ve Hollanda Hastalığının teorik analizi yapılmıştır. Avustralya ekonomisindeki mineral üretiminin, ticarete konu diğer sektörleri olumsuz etkilediği ve Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Buiters ve Purvis (1983)	Petrol fiyatlarındaki artışın Amerika'da mal ve varlık piyasalarına etkileri üzerine yapılan çalışmada, kur değişimlerinin ve petrol fiyatlarındaki artışın uzun dönemde talep düşününe yol açacağını, bu durumun da Hollanda Hastalığı olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.
Edwards (1984)	Çalışmada petrol ihracatındaki ani bir artışın, diğer sektörlerin rekabet gücüne olan etkileri incelenmiş ve petrol fiyatındaki kalıcı bir artışın, petrol dışı dış ticarete konu olan sektörlerin fiyatlarında bir azalmaya neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca, Hollanda Hastalığının tam bir ekonomik hastalık olmadığı değerlendirilmiştir.
Benjamin (1989)	Kamerun ekonomisi üzerine yapılan çalışmada, Kamerun'daki petrol rezervlerinin tarım sektörüne zarar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Fardmanesh (1991)	Cezayir, Ekvator, Endonezya, Nijerya ve Venezuela üzerine çalışmış ve 1966-1986 döneminde petrol gelirlerinde meydana gelen artışların tarım ve sanayi sektörünü olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Looney (1991)	Kuveyt sanayisinin gelişimini incelediği çalışmada, reel döviz kuru ve sektörel enflasyon nispi oranlarındaki hareketlerin Hollanda Hastalığına neden olduğu ve 1982'deki petrol fiyat düşüşlerinin Hollanda Hastalığının etkilerini güçlü şekilde gösterdiği ifade edilmiştir.
Rudd (1996)	Endonezya, Hollanda ve Nijerya ülkeleri için 1960-1990 yılları arasında hipotezin geçerliliği araştırılmıştır. Analiz sonucunda hipotezin geçerli olduğu yani Hollanda Hastalığının söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sachs ve Warner (1995 ve 1997)	Bahreyn, Irak, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri için 1971-1989 döneminin incelendiği çalışmada, doğal kaynak yoğunluğu ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmalarında ise 18 doğal kaynak zengini ülkede Hollanda Hastalığının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kutan ve Wyzan (2005)	Kazakistan ekonomisi 1996-2003 dönemi için incelemiş ve Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra enerji ile ilgili sektörler lehine ihracatının artışın reel döviz kurunu etkileyerek Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Drelichman (2005)	İspanya'nın kolonilerinde bulunan büyük gümüş rezervlerinin neden olduğu gelir artışının incelendiği çalışmada, İspanya'da Hollanda hastalığının geçerliliği ispat edilmiştir.
Hasanov (2013)	Azerbaycan'da 2000-2007 yıllarını kapsayan çalışmada, petrol ihracatının diğer sektörlerin sanayisinde ciddi boyutlarda durgunluk saptanmış ve Hollanda Hastalığının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Benkhodj (2014)	Petrol ihraç eden ülkelerde petrol fiyatlarındaki ve kaynağındaki artışın, harcama etkisi ve kaynak hareketi etkisi altında Hollanda Hastalığının sadece esnek ücret ve döviz kuru sabitken yapışkan fiyat durumunda görüleceği sonucuna ulaşılmıştır.
Mercan ve Göçer (2014)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan için 1990-2011 arasını kapsayan ve reel döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki değişim ele alınarak yapılan çalışmaya göre, Hollanda Hastalığı tespit edilememiştir
Mustapha ve Masih (2016)	Nijerya için 1981-2014 yıllarını kapsayan çalışmada Hollanda Hastalığının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Ojaghlo, 2019: 105-106; Akçacı ve Karaata, 2014: 3-5; Mercan ve Göçer, 2014: 267-268; Destek, Okumuş ve Yıldırım: 2017, 227-229; Yalçın, 2020: 19.

İşçi Dövizleri (Yurtdışı İşçi Gelirleri) ve Hollanda Hastalığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

İşçi dövizleri ve para transferlerinin Hollanda Hastalığına neden olması, üzerinde çalışılan bir diğer alandır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoğun işçi döviz girişleri, ulusal paraların aşırı değerlenmesine neden olmakta ve rekabetçiliklerini olumsuz etkilemektedir. İşçi dövizlerine ilişkin bu alanda yapılmış çalışmaların özeti Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. İşçi Dövizleri ve Hollanda Hastalığı İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışma Yapanlar	Çalışmanın Yapıldığı Ülke/Ülkeler ve Bulgular
Bourdet ve Falck, (2003)	1980-2000 dönemi için Cape Verde ekonomisi üzerine yapılan çalışmada yurtdışı işçi gelirlerinin yerel para biriminde çok küçük bir reel değerlenme etkisi yarattığı sonucuna varmışlardır.
Amuedu-Dorantes ve Pozo (2004)	13 Latin Amerika ve Karayip ülkesine ait 1979-1998 dönemi incelemiş ve yurtdışı işçi gelirlerinin neden olduğu döviz girişinin uluslararası rekabet gücünü zayıflattığı ve Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Edsel (2010)	1984-2008 dönemi için gelişmekte olan 20 ülke incelenmiş ve Hollanda Hastalığına orta gelir grubundaki ülkelerin problemi olduğu, yüksek gelirli ülkelerde ticari mal sektöründeki düşüşün ekonomik olgunlaşmadan kaynaklandığı ve Hollanda Hastalığına neden olmadığı sonucuna ulaşmıştır.
Bayangos ve Jansen (2011)	Çalışmada Filipinler’deki işçi dövizleri ve göçlerin ulusal parayı aşırı değerli hale getirdiği, ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkilediği ve bu durumun Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Arı ve Özcan, (2011) ve (2012)	Gelişmekte olan ülkeler için 1988-2009 dönemini inceleyen çalışmada, işçi dövizlerinin Hollanda hastalığına sebep olup olmadığını sorgulanmış ve işçi dövizlerinin Hollanda Hastalığına varlığını doğrulayan kanıtlara ulaşmıştır.
Lartey vd., (2012)	Gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinin 1990-2003 dönemi için ayrıştırılmış sektörel verileri kullanarak yurtdışı işçi gelirleri ile Hollanda Hastalığı ilişkisi incelenmiş ve yurtdışı işçi gelirlerinin harcama ve kaynak etkisine neden olarak Hollanda Hastalığına yol açtığı, kaynak hareketi etkisinin ise sabit döviz kuru rejimlerinde daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Rabbi vd., (2013)	Bangladeş’in 1971-2011 dönemini kapsayan çalışma, yurtdışı işçi gelirlerinin rekabet gücünü zayıflatarak Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Martins (2013)	Çalışmada, dış yardım ve yurtdışı işçi gelirlerinin Etiyopya’da dış yardımların Hollanda Hastalığına yol açmadığı, yurtdışı işçi gelirlerinin ise çok zayıf bir Hollanda Hastalığı belirtisi gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.
Nikas ve Blouchoutzi (2014)	İki küçük geçiş ekonomisi olan Arnavutluk ve Moldova için 1990-2010 döneminin incelendiği çalışmada, yurt dışı işçi gelirlerinin Arnavutluk’ta Hollanda Hastalığına yol açtığı, Moldova’da ise böyle bir etkinin olmadığı, Moldova ekonomisine giren işçi dövizlerinin, Arnavutluk’a nispeten daha verimli yatırım alanlarında değerlendirildiği sonucuna ulaşmıştır.
Pablo (2014)	El Salvador’da ülkeye gelen işçi dövizlerinin ekonomik etkilerinin incelendiği çalışmada; işçi dövizlerinin neden olduğu reel döviz kurundaki değerlenmenin, ticarete konu sektörde daralmaya yol açarak Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Roy ve Dixon (2016)	Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka için 2003-2012 dönemini inceleyen çalışma, yurtdışı işçi gelirlerinin yerel para birimlerinde bir reel değerlenmeye yol açtığı ve Hollanda Hastalığı etkilerinin görüldüğü sonucuna ulaşmıştır.

Kaynak: Ojaghlu, 2019: 105-106; Akçacı ve Karaata, 2014: 3-5; Akça ve Bal, 2017: 54-56; Arı ve Özcan, 2012: 158; Yalçın, 2020: 20.

Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hollanda Hastalığı sadece doğal kaynak ihracı ya da işçi dövizlerindeki girişle ortaya çıkan bir olgu değildir. Yapılan çalışmalar turizm gelirlerindeki hızlı artışların da Hollanda Hastalığına neden olduğunu göstermektedir. Turizmin gelişmesi ve buna bağlı turizm gelirlerinin artmasının ekonomik etkileri üzerine yapılan uygulamalı literatür yakın zamana kadar, çarpan analizine ve girdi-çıktı modeline dayalıydı ve bu modellerle ilgili temel sorun, turizm harcamalarındaki değişikliklerden kaynaklanan net etkilerin ekonomi üzerindeki etkilerini ölçmede yetersiz olmasıydı (Yalçın: 21). Copeland (1991) bu yetersizlik gidermeye yönelik ilk çalışmadır ve bu çalışmayı birçok çalışma takip etmiştir. Tablo-3'te bu çalışmalar verilmektedir.

Tablo 3. Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışma Yapanlar	Çalışmanın Yapıldığı Ülke/Ülkeler ve Bulgular
Copeland (1991)	Küçük ve dışa açık ekonomilerde turizm sektöründeki hızlı gelişimin ve neden olacağı döviz girişinin Hollanda Hastalığına neden olabileceğini teorik olarak açıklamıştır.
Balaguer ve Cantavella-Jorda (2000)	İspanya'da turizm sektörünün uzun dönem büyüme oranını üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmada, dış turizmin son 30 yılda İspanya'da ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Chao vd., (2006)	Çalışmada, turizmdeki genişlemenin sermaye birikimi, sektörel üretim ve ülke refahı üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre turistlerin, ihtiyaç duydukları ticarete konu olmayan malların fiyatlarında artışa neden oldukları, bu artışın dış ticaret hadlerinin iyileşmesine benzer etki doğurduğu ve bu mallara yönelik gerçekleşen talep artışının, sanayi sektöründeki kaynakların ticarete konu olmayan mallar sektörüne kaydıracağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu durumun sermaye talebini düşürerek, sermaye stokunun düşmesine ve uzun vadede refah kaybına neden olacağı sonucuna da ulaşılmıştır.
Romao vd., (2007)	Çalışmada Portekiz'in Algarve bölgesinde turizmin bölgesel olarak büyümesinde Hollanda Hastalığının etkisi incelenmiş ve turizmdeki büyümenin beklenen olumlu etkileri yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Nowak vd., (2007)	Çalışmada küçük bir adada yaşanan turizm patlamasının, kıyı bölgelerinde turizm ürünlerine duyulan ihtiyacı artırdığı, ülkedeki fon ve kaynakların bu nedenle kıyı bölgelerine aktarıldığı, bu durumun kaynakları kısıtladığı, artan turizm gelirlerine rağmen uzun dönemde net refah kayıplarına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Capo vd., (2009)	İspanya'nın Kanarya ve Balear adalarında turizmdeki gelişimin üretim faktörlerini tarım ve sanayi sektörlerinden, turizm sektörüne doğru kaydıracağı, inşaat sektörü ve ticarete konu olmayan sektörlerde artış olduğu ve bu adalarda Hollanda Hastalığının görüldüğü saptanmıştır.
Holzner (2011)	134 ülkeyi ve 1970-2007 dönemini kapsayan çalışmada, uzun vadede turizme bağımlı ülkelerde turizme bağımlı ülkelerde Hollanda Hastalığının tehlikeli etkileri olmadığı tespit edilmiştir.
Forsyth vd., (2014)	Avustralya'da madencilik sektöründeki hızlı büyümenin turizm üzerindeki etkilerinin 2000-2012 dönemi açısından, Hollanda Hastalığı ile uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır.
Pham vd. (2015)	Avustralya'da madencilik patlamasının turizm endüstrisi üzerindeki etkisini inceleyen bir diğer çalışmada da yaşanan olumsuz etkilerin Hollanda hastalığı ile tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır.
Sintes (2015)	İspanya ekonomisini canlandıracağı düşünülen turizm sektörünün ekonomide bir gelişme yaratsa da sektörel düzeyde üretkenliği azaltacağı ve uzun vadede ekonomik büyümeyi etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Ojaghlou, 2019: 105-106; Akçacı ve Karaata, 2014: 4; Komşu ve Eban, 2019; 139-141; Yalçın, 2020:21.

Araştırmalar Hollanda Hastalığının genellikle Türkiye gibi kıyı turizmi açısından yüksek potansiyele sahip ülkelerde (İspanya, Portekiz, Yunanistan vb.) görüldüğünü göstermektedir (Komşu ve Eban, 2019: 144).

Dış Yardımlar ve Hollanda Hastalığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Dış yardım da özellikle görece küçük ekonomilerde etkili olmakta ve dış yardıma dayalı döviz girişi ulusal parayı aşırı değerlendirerek ülkenin dış rekabet gücünü azaltmaktadır. Buradaki öncü çalışmalar; Van Wijnbergen (1986), Edwards ve Van Wijnbergen'e (1989) aittir. Özellikle Dünya Bankası'nın (1984) Sahra altı ülkeler için yapmış olduğu çalışma, dış yardımların Hollanda Hastalığı yaratması üzerine önemli bulgular ortaya koymuştur. Dış yardımların Hollanda Hastalığı ilişkisi üzerine yapılmış çalışmalar Tablo 4'te özetlenmektedir.

Tablo 4. Dış Yardımlar ve Hollanda Hastalığı İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışma Yapanlar	Çalışmanın Yapıldığı Ülke/Ülkeler ve Bulgular
Dünya Bankası (1984)	Sahra altı ülkelerde yapılan çalışmaya göre, dış yardımların bu ülkelerde Hollanda Hastalığına neden olduğuna ilişkin önemli bulgular ortaya konmuştur.
Paldam, (1997)	Danimarka'ya yapılan büyük hibelerin ülke ekonomisini toparlayarak 1950'li yıllara kadar ülkeyi orta gelir seviyesine ulaştırdığı, ancak ekonomik büyümenin 1960'lı yıllarda durduğu ve Hollanda Hastalığına neden olduğu tespit edilmiştir.
Vos (1998)	Çalışmaya göre; 1980 sonrası Pakistan'a yapılan hibe şeklindeki dış yardımların ülke ekonomisinde güçlü biçimde Hollanda Hastalığı etkileri doğurduğu ve ülke ekonomisinin büyümesini uzun dönemde olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Nyoni (1998)	Çalışmaya göre; 1969-1993 dönemi için Tanzanya'ya yapılan dış yardımların reel döviz kurunu etkilemediği, bundan dolayı Hollanda Hastalığına neden olmadığı tespit edilmiştir.
Sackey (2001)	Çalışmaya göre; 1962-1996 döneminde Gana'ya dış yardımların Hollanda Hastalığına neden olmadığı tespit edilmiştir.
Rajan ve Subramanian (2011)	Çalışmaya göre; bir ülkeye yapılan yardımların ülkenin rekabet gücü üzerinde sistematik olarak görülen olumsuz etkileri incelenmiş ve dış yardımların, reel döviz kurunda değerlendirilmeye neden olduğu ve ülke sanayi ihracatının bu durumdan olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir.

Kaynak: Ojaghlou, 2019: 105-106; Mercan ve Göçer, 2014: 262; Akçacı ve Karaata, 2014: 3-4; Yalçın, 2020: 22.

Tarım Sektörü ve Hollanda Hastalığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Beşinci faktör olarak, tarım sektöründe ortaya çıkan gelişmeler ve buna bağlı olarak artan tarım ürünleri ihracatının neden olduğu döviz girişinin, özellikle küçük ekonomilerde ulusal parayı aşırı değerlendirmekte, rekabet gücünün zayıflatmakta ve Hollanda Hastalığının neden olmaktadır. Örneğin, Kolombiya'da tarım sektöründe sadece kahve gelirlerine bağlı tek yönlü gelişimin Hollanda Hastalığına neden olmuş ve diğer tarımsal ürünleri olumsuz etkilemiştir (Yalçın, 2020: 22). Tarım sektörü ve Hollanda Hastalığına ilişkin çalışmalar Tablo 5'de özetlenmektedir.

Tablo 5. Tarım Sektörü ve Hollanda Hastalığı İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışma Yapanlar	Çalışmanın Yapıldığı Ülke/Ülkeler ve Bulgular
Kamas (1986)	Kolombiya'daki kahve ve uyuşturucu ihracatının Hollanda hastalığı açısından test edildiği çalışmada, döviz gelirlerinde meydana gelen artışların sanayisizleşmeye neden olduğu ve reel döviz kurunun kahve fiyatına duyarlı olduğu sonucuna varılmıştır.
Roca (1998)	Çalışmaya göre; Kolombiya'da 1910 ve 1950'li yıllar arasında muz ihracatının ülkede Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Alicia ve Constantino (2013)	Çalışmaya göre; Arjantin'deki soya ihracatının reel döviz kurunu etkilediği ve Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Ojaghlu, 2019: 105-106; Akçacı ve Karaata, 2014: 3-4; Yalçın, 2020, 23.

Yabancı Sermaye Hareketleri ve Hollanda Hastalığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hollanda Hastalığına neden olan diğer faktör kısa vadeli yabancı sermaye hareketleridir. Sermaye girişleri reel döviz kurunu etkilemekte, bu durum dış rekabet gücünü düşürmekte ve zaman içinde sanayisizleşmeye neden olmaktadır. Özetle, sermaye hareketleri de Hollanda Hastalığına neden olabilecek etkilere sahiptir. Sermaye hareketleri ve Hollanda Hastalığı üzerine yapılan çalışmalar Tablo 6'da özetlenmektedir.

Tablo 6. Yabancı Sermaye Girişleri ve Hollanda Hastalığı İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışmayı Yapanlar ve Yılı	Çalışmanın Yapıldığı Ülke/Ülke Grubu/Bölge ve Elde Edilen Sonuçlar
Javaid (2011)	1981-2007 dönemini ve Pakistan, Hindistan, Endonezya, Bangladeş, Malezya ve Filipinler kapsayan çalışmaya göre; yabancı sermaye girişlerinin, bu ülkelerin ulusal paralarını aşırı değerli hale getirerek Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Akçacı ve Karaata (2014)	Türkiye için 2006-2013 dönemini kapsayan çalışma sonuçlarına göre; portföy yatırımları ile sanayi üretim endeksi ve ihracat arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiş ve portföy yatırımlarının Hollanda hastalığına yol açan bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Betta (2016)	2011 yılı sonrası Kolombiya'ya yönelmiş doğrudan yabancı sermaye girişlerinin olumsuz etkilerini incelemiştir.

Kaynak: Ojaghlu, 2019: 105-106; Mercan ve Göçer, 2014: 261; Akçacı ve Karaata, 2014: 8, Yalçın, 2020: 23.

BULGULAR

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Diğer Ülkeler ile Kıyaslaması

Dünyada 1950'li yıllardan itibaren, turizm sektörü en hızlı büyüyen ve genişleyen faaliyet alanlarından birisi olmuştur. Turizm sektörü, ülkeler açısından 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalkınma için önemli bir sektör olarak görülmüştür. Türkiye'de özellikle dış turizm 1980'lerden itibaren önemli bir gelişme göstermiş ve ülkeye büyük bir katkı sağlayan kazanç alanlarından biri haline gelmiştir. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir döviz girişi sağlayan sektör olmasının yanında yeni iş sahaları ortaya çıkarılmasında ve ülkenin döviz kıtlığı sorunlarının ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede turizm, Türkiye'nin iktisadi kalkınma stratejisinde önemli bir sektör olarak kabul edilebilir. İşte bu yüzden özellikle 1980 sonrası kalkınma planlarında turizm sektörüne ayrı bir önem verilmiştir.

Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini verilerle detaylandırmadan önce dünyada turizm sektörüne ve verilerine kısaca bakmak konunun anlaşılması için yararlı olacaktır. Dünya ölçeğinde ülkeler arası seyahat eden insan sayısı, turizm sektörünün büyüklüğü açısından önemli indikatörlerden biridir. Dünya genelinde 1990 yılında 435 milyon olan turist sayısı hızlı bir artış göstererek 2019 yılında 1,5 milyar değerine ulaşmıştır. 2019 yılı itibariyle en fazla turist çeken 10 ülke sırasıyla Fransa (90,2 milyon), İspanya (83,8 milyon), ABD (78,7 milyon), Çin (67,5 milyon), İtalya (64,6 milyon), Türkiye (52,5 milyon), Meksika (44,9 milyon), Tayland (39,7 milyon), Almanya (39,4 milyon) ve Birleşik Krallık'tır (36,9 milyon) (UNWTO, 2020).

Yıllar itibariyle turist sayısının artması, dünyada turizm gelirlerini de artırmıştır. Dünyada 1990 yılı itibariyle turizm geliri toplamda 271 milyar dolar iken, 2019 yılında yaklaşık 1.5 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2019 yılı itibariyle en fazla turizm geliri elde eden 10 ülke sırasıyla; ABD (222,5 milyar dolar), İspanya (76,3 milyar dolar), Fransa (69,3 milyar dolar), Tayland (65,1 milyar dolar), Birleşik Krallık (53,9 milyar dolar), İtalya (50,8 milyar dolar), Avustralya (46,4 milyar dolar), Almanya (41,7 milyar dolar), Japonya (42,2 milyar dolar) ve Çin'dir (41,5 milyar dolar). Türkiye 2019 yılı itibariyle 29,8 milyar dolar turizm gelirinə sahiptir (UNWTO, 2020).

Günümüzde turizm sektörünün GSYH'ye doğrudan katkısının en çok olduğu ekonomi, 503,7 milyar dolar ile ABD ekonomisidir. İkinci sırada 275,2 milyar dolar ile Çin ekonomisi gelmektedir. Almanya ise burada 138,1 milyar dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ise 29,1 milyar dolar ile 14. sırada yer almaktadır. Bu değerlendirme kriterinde dünya ortalaması, 19,1 milyar dolardır ve Türkiye dünya ortalamasının üstünde bir değere sahiptir. Türkiye'de turizm sektörünün GSYH'ye doğrudan katkısı Akdeniz havzasında yer alan pek çok ülkeden daha yüksektir (UNWTO, 2019).

Turizmin GSYH'ye doğrudan katkısı oransal olarak incelendiğinde, en üst sırada % 40,9 ile Maldivler vardır. Maldivler, neredeyse turizm sektörü ile ayakta kalan bir ekonomi iken bu oran Türkiye'de % 4,1 ile düşük bir seviyededir ve bu sektördeki rakip ülkelerin oldukça aşağısındadır. Bu oranın dünya ortalamasına bakacak olursak yaklaşık %3,1'dir (UNWTO, 2019). Bu değer yüksek olması, ülkeler açısından bazı önemli sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Bu oranın yüksek olması, ülke ekonomisinin önemli ölçüde turizm sektörüne bağlı olduğunu gösterir. Herhangi bir sebeple iklim şartları, terör ve salgın hastalıklar nedeniyle çabuk etkilenen turizm sektörünün kötü bir yıl geçirmesi, ülke ekonomisini derinden etkileyebilir. O yüzden ülkelerin sektör çeşitliliğine gitmesi çok önemlidir.

Turizm sektörünün GSYH'ye toplam katkısına bakarsak, ABD ekonomisinin 1,5 trilyon dolarlık değeri ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise beklendiği gibi Çin ekonomisi gelmektedir. Çin'de turizmin ekonomiye toplam katkısı, yaklaşık 1 trilyon dolar civarındadır. Almanya ekonomisi bu değerde diğer ilk iki ülkeye göre geride kalsa da yine de 376 milyar dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün GSYH'ye toplam katkısı yaklaşık 88 milyar dolardır. Türkiye'nin turizm sektöründe önemli rakiplerinden İspanya'da turizm sektörünün GSYH'ye toplam katkısı, 177,2 milyar dolar seviyesinde iken İtalya'da bu değer, yaklaşık 207 milyar dolardır. Turizm sektörünün GSYH'ye toplam katkısında dünya ortalaması yaklaşık 57 milyar dolar civarındadır (UNWTO, 2019). Türkiye'de bu değer, rakip olduğu ülkelere göre düşük olmasına rağmen dünya ortalamasının üstündedir.

GSYH'ye seyahat ve turizmin sektörünün katkısına bakarsak, %95,9 oranı ile İngiliz Virgin Adaları ilk sırada yer almaktadır. Aruba %88,1 ile ikinci sırada yer almaktadır. Maldivler ise %79,4 gibi bir oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu ülkelerde turizm sektörünün yüksek olması, bu ülkelerin turizm sektörü olmadan ayakta kalamayacağına en belirgin göstergesidir. Türkiye'de bu oran yaklaşık %12,5 seviyesindedir. Turizm sektöründe Türkiye'nin yarıştığı pek çok ülkede bu oran Türkiye'den yüksektir. Örneğin Yunanistan'da GSYH'ye seyahat ve turizmin sektörünün toplam

katkısı, yaklaşık %18,6, İspanya'da %14,2, Tunus'ta %13,7 ve İtalya'da %11,1 seviyesindedir. GSYH'ye seyahat ve turizm sektörünün toplam katkısı konusunda dünya ortalaması yaklaşık %10,2'dir (UNWTO, 2019). Bu oranın Türkiye'de dünya ortalamasının üstünde olması, bir açıdan Türkiye'nin turizm sektörüne kısmen de olsa bağlı olduğunu göstermektedir. Ancak Akdeniz ülkelerine göre bu oranın düşük olması, turizm sektörünün ekonomik payı açısından Türkiye'nin turizme daha az bağlı olduğunu göstermektedir.

Turizm sektörünün günümüzde istihdama doğrudan katkısı Hindistan'da yaklaşık 25 milyon kişi civarındadır. Hindistan bu alanda dünyada ilk sırada yer almaktadır. Bu konuda ABD 24 milyon kişi ile ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise 23 milyon kişi ile Çin ekonomisi yer almaktadır. Turizm sektörünün istihdama doğrudan katkısı açısından ülkemize rakip ülkelerin değerlerine bakacak olursak; İtalya'da 1,2 milyon kişi, İspanya'da 862 bin kişi ve Yunanistan'da 422 bin düzeyinde olduğunu görürüz. Bu değerlendirmede Türkiye 495 bin kişi ile oldukça gerilerde yer almaktadır. Burada ülkemizde kayıt dışı çalışanların çok olmasını ön plana çıkarmamız konunun anlaşılması açısından yanlış olmayacaktır. Bu alanda dünya ortalaması, yaklaşık 843 bin kişi civarındadır (UNWTO, 2019).

Seyahat ve turizm sektörünün istihdama toplam katkısına baktığımızda 69,5 milyon kişi ile Çin ilk sırada yer almaktadır. Diğer yandan nüfusu yine yüksek olan Hindistan bu konuda 40 milyon kişi ile ikinci sıradadır. ABD ekonomisi ise 14 milyon kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. Akdeniz çanağında yer alan önemli turizm ülkelerinde bu değerlere bakacak olursak; İtalya'da 2,8 milyon kişi, İspanya'da 2,6 milyon kişi ve Türkiye'de 2,2 milyon kişinin olduğunu görürüz. Bu konuda dünya ortalaması yaklaşık 2,1 milyon kişi civarındadır. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç, turizm sektörünün dünyada ortalama olarak 2 milyondan fazla kişiye doğrudan veya dolaylı olarak iş imkânı sunduğu gerçeğidir (UNWTO, 2019).

Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerine detaylı bakacak olursak, öncelikle ülkeye gelen yabancı ziyaretçi sayısını, yıllar itibariyle ülkenin turizm gelirini ve turist başına ortalama harcamayı ortaya koymamız gerekir. Ülkemize gelen turist sayısı Tablo 1.'e baktığımız zaman sürekli olarak artmaktadır. Bunun tek istisnası 2016 yılında yaşanan darbe girişimi nedeniyle turist sayısının bir önceki seneye göre azalmasıdır. 2019 yılı itibariyle ülkemize en çok turist geldiği ülkeler sırasıyla; Rusya (7 milyon kişi), Almanya (5 milyon kişi), Bulgaristan (2,7 milyon kişi), İngiltere (2,6 milyon kişi) ve İran'dır (2,1 milyon kişi). Ülkeye gelen yabancı ziyaretçi sayısının illere göre dağılımına baktığımız zaman, en çok giriş yapılan iller sırasıyla; %33 ile İstanbul (14,9 milyon kişi), %32 ile Antalya (14,6 milyon kişi), %9,65 ile Edirne (4,3 milyon kişi), %7,1 ile Muğla (3,2 milyon kişi) ve %5 ile Artvin'dir (2,2 milyon kişi). Gelen yabancıların kullandıkları ulaşım türü ise %76,6 ile havayolu, %20,2 ile karayolu, %2,9 ile denizyolu ve yaklaşık %0,7 ile tren yoludur (KTB, 2019).

Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Reel Döviz Kuru İlişkisi Üzerinden Hollanda Hastalığının Değerlendirilmesi

Yıllar itibariyle ülkemizde elde edilen turizm gelirlerine baktığımızda, turizm gelirlerinin sürekli arttığını görülmektedir. Bunun istisnası 2016 yılında yaşanan darbe girişimine bağlı azalmadır. Darbe nedeniyle turist sayısındaki azalmayla birlikte turizm gelirlerimiz önemli ölçüde azalmıştır. Diğer yandan turist başına ortalama harcama miktarına baktığımızda; 2005 yılında 842 dolara kadar çıkan rakamın, günümüze gelindiğinde ne yazık ki 666 dolara düştüğü gözlemlenmektedir. Bu düşüş, Türk turizminin en büyük açmazlarından biridir. Bu durumun temel nedenleri; ülkeye gelen turist grubunun orta ve alt gelirli olması, turizm faaliyetlerini olduğunca çeşitlendiremememiz ve her şey dâhil konaklama sisteminin harcamayı azaltmasıdır (KTB, 2019).

Tablo 7. Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı, Turizm Geliri ve Turist Başına Ortalama Harcama (2000-2019)

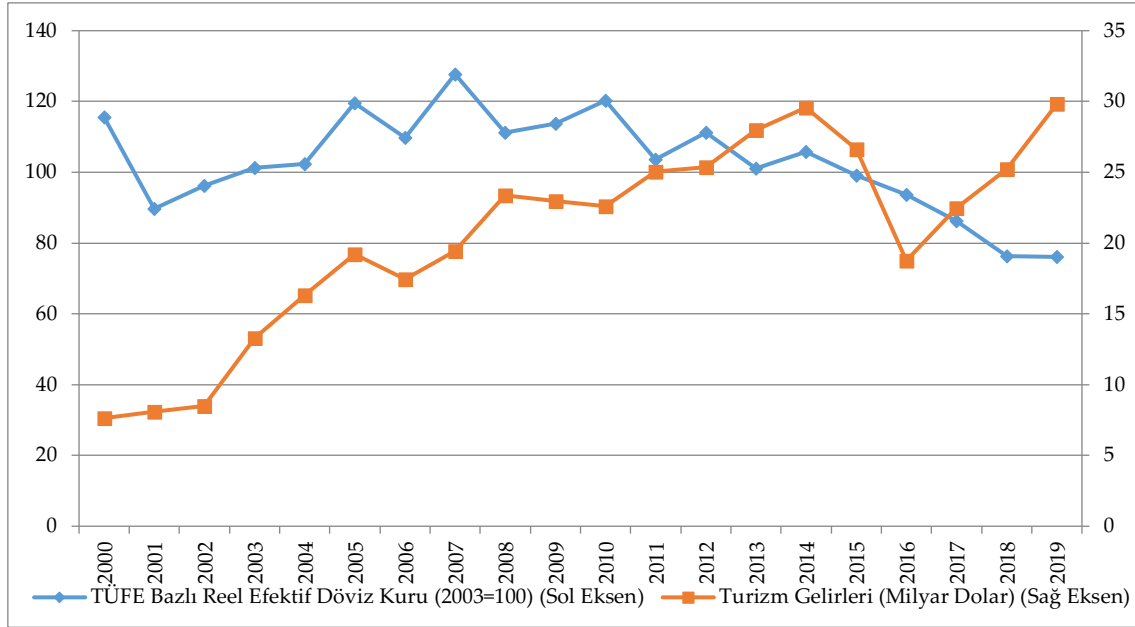
Yıllar	Ülkeye Gelen Toplam Ziyaretçi Sayısı (Milyon Kişi)	Toplam Turizm Geliri (Milyar Dolar)	Turist Başına Ortalama Harcama (ABD Doları)
2000	10,4	7,6	764
2005	25	19,2	842
2010	32,9	22,6	755
2015	41,1	26,6	756
2016	30,9	18,7	705
2017	37,9	22,5	681
2018	46,1	25,2	647
2019	51,7	29,8	666

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Turizm İstatistikleri", 2019.

Bir ülkenin turizm sektöründeki hızlı bir gelişmenin iki etkisi vardır. Bunlar; kaynak hareket etkisi (resource movement effect) ve harcama etkisidir (spending effect). Bu iki etki bir ekonomide sanayisizleşmeye yol açabilmektedir. Kaynak hareket etkisinde; hızla gelişen turizm sektöründe artan ücretler diğer sektörlerden turizm sektörüne emek hareketini başlatır ve diğer sektörlerle ücretler eşitlenir. Bu ücret artışları, ekonomide fiyat artışlarına neden olur. Bir ülkenin turizm sektöründe hızlı bir gelişme olduğunda, bu durum büyük bir yabancı para girişine neden olur. Ülkede gelirlerde meydana gelen bu artış, ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan mallar için harcama ve talep artışına neden olur. Bu durum, ticarete konu olmayan sektörlerdeki fiyatların artmasıyla sonuçlanır. Ticarete konu olmayan malların fiyatındaki artış, ulusal paranın aşırı değerlenmesine, ülkenin ticarete konu olan sektörünün rekabet gücünün zayıflamasına ve böylece, bu sektörün daralmasına neden olur (Brida ve Risso, 2009: 181-183).

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Türkiye'de turizm sektörünün Hollanda Hastalığı yaratıp yaratmadığının araştırılması için ülkenin reel efektif döviz kurunun yıllar itibariyle seyrinin ve ülkeye gelen yabancı para miktarı içerisinde turizm gelirlerinin payına bakmak gerekir.

TCMB'nin yayınladığı reel efektif döviz kuru (REK) endeksi, 100 değerinin üzerine çıktıkça TL aşırı değerlenirken, 100'ün altına indikçe ise TL aşırı değer kaybetmeye başlar. Yukarıda Şekil 1'e baktığımızda endeksin 2000 ve 2019 yılları arası incelenmesi sonucunda 2004-2014 arası dönemde reel döviz kurunun 100 değerinin üzerinde olduğu gözlemlenebilir. Bu yıllar arasında TL aşırı değerli olduğu için ülkenin uluslararası alanda rekabet gücünün düştüğünü söylemek yanlış olmaz. Türkiye 2001 yılından günümüze kadar esnek kur sistemi uyguladığı için TL'nin aşırı değerli olmasında TCMB'nin müdahalesinden çok, ülkeye giren yabancı sermayenin etkisi oldukça büyüktür. Bu dönemde ülkeye gelen döviz miktarında sermaye hareketleri ve dış turizm gelirlerinin payı oldukça yüksektir.

Şekil 1. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100) ve Turizm Gelirleri (Milyar Dolar) (2000-2019)

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi Verileri kullanılarak derlenmiştir.

Şekil 1.'e bakıldığında 2000-2007 döneminde dış turizm gelirleri ile reel döviz kuru arasında çok sıkı olmayan paralel bir seyir (2001 hariç) gözlemlenirken, 2008-2019 arası dönemde ise turizm gelirleri ile reel döviz kuru arasında bir ilişki olmadığı gözlemlenmektedir. İncelemeye esas aldığımız 2000-2019 dönemine ilişkin, ülkenin ödemeler bilançosuna ait temel verileri incelemek sorumuza önemli ölçüde açıklık getirecektir. 2000-2004 arası ülkenin 2001 krizi ve sonrasındaki toparlanma çabaları TL'nin aşırı değerlenmesini önlemiştir. Diğer yandan 2008 mortgage krizi sonrası dünyada yaşanan bol para döneminin 2014 yılı itibariyle sıkılaştırılmaya başlanması REK endeksinin 100'ün altına kaymasına yani TL'nin aşırı değer kaybetmesine neden olduğunu Şekil 1.'den kolaylıkla takip etmek mümkündür. Acaba 2000-2019 yılları arasında TL'nin değerlenmesinde hangi faktörler rol oynamıştır. Bunun için aşağıdaki Tablo 8.'nin incelenmesi yararlı olacaktır.

Tablo 8. detaylı incelendiği zaman, genel olarak ülkenin turizm hesabı hariç cari açık miktarının önemli bir kısmının ülkeye giren sermaye hareketleri ile finanse edildiği görülür. Örneğin 2005 yılında 40,2 milyar dolarlık açıktan daha fazla finans hesabı yoluyla ülkeye sermaye girdiği için finans hesabının açığı karşılama oranı yaklaşık %106,3 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan 2006, 2007, 2010, 2012 ve 2013 yılında finans hesabının cari açığı karşılama oranı oldukça yüksektir. Bununla birlikte, cari açığın turizm gelirleriyle karşılama oranı 2001, 2002, 2004, 2009, 2015, 2018 ve 2019 yılında oldukça yüksektir. Sonuç olarak 2000-2019 yılları arasında ülkenin reel efektif döviz kurunun yüksek olmasının yani TL'nin aşırı değerli olmasının nedenleri arasında ilk sırada finans hesabı olmakla beraber, turizm gelirlerinin etkisi de yadsınamaz şekilde yüksektir.

Peki, Türkiye'de zaman zaman TL'nin aşırı değerli olmasının en önemli sonuçları için ne söylenebilir. Öncelikle 2000'li yıllardan günümüze hem ihracat hem de ithalat hacimleri artmasına rağmen TL'nin aşırı değerlendirildiği yıllarda ithalat deyim yerindeyse patlamıştır. Diğer yandan 2000'li yıllardan günümüze ithalatın sektörel dağılımına baktığımızda tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı yaklaşık %9-12 arasında değişmiştir. Yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı ise yaklaşık %10-13 arasında seyretmiştir. Son olarak ara malının toplam ithalat içindeki payı ise yaklaşık olarak %75-80 arasında gerçekleşmiştir. Bu oranın yüksekliği, ülkenin daha çok montaj sanayi şeklinde bir üretim yapısına sahip olduğunu

göstermesinin yanı sıra sanayisizleşmenin de önemli göstergelerinden biridir. Bu oranın yüksek olmasının en önemli sebeplerinden biri, sanayi yapımızın montaj sanayine dayanmasının yanında TL'nin aşırı değerli olmasından kaynaklanır. TL'nin 2004-2014 yılları arasında aşırı değerli olmasında sermaye hareketlerinin önemli bir payı varken, turizm sektöründen kaynaklı döviz girişi de bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun bile turizm sektörünün ülkede bir nebze de olsa, Hollanda Hastalığının oluşmasında bir etken olduğu söylenebilir (A & T Bank, 2019: 3).

Tablo 8. Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu (2000-2019)

Yıllar	Turizm Geliri Hariç Cari Açık (Milyar Dolar)	Turizm Geliri (Milyar Dolar)	Turizm Geliri / Turizm Geliri Hariç Cari Açık Miktarı (%)	Finans Hesabı (Milyar Dolar)	Finans Hesabı / Turizm Geliri Hariç Cari Açık Miktarı (%)
2000	-17,6	7,6	% 43,5	9,6	% 54,6
2001	-4,3	8,1	% 186,8	-14,6	% -336,2
2002	-9,1	8,5	% 93,1	1,2	% 12,9
2003	-20,9	13,3	% 63,8	7,2	% 34,3
2004	-30,5	16,3	% 53,5	17,7	% 58,0
2005	-40,2	19,2	% 47,8	42,7	% 106,3
2006	-48,6	17,5	% 35,9	42,7	% 87,8
2007	-56,4	19,4	% 34,5	49,3	% 87,4
2008	-62,8	23,4	% 37,2	34,8	% 55,4
2009	-34,3	23,0	% 66,9	9,9	% 28,8
2010	-67,2	22,6	% 33,6	60,1	% 89,4
2011	-99,5	25,1	% 25,2	67,1	% 67,5
2012	-73,3	25,3	% 34,6	72,7	% 99,1
2013	-83,9	28,0	% 33,4	75,6	% 90,1
2014	-68,4	29,6	% 43,2	41,9	% 61,3
2015	-53,9	26,6	% 49,4	9,4	% 17,4
2016	-45,6	18,7	% 41,1	22,5	% 49,4
2017	-63,1	22,5	% 35,6	38,6	% 61,3
2018	-46,0	25,2	% 54,9	0,5	% 1,1
2019	-21,2	29,8	% 141,0	4,5	% 21,5

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi Verileri kullanılarak derlenmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İktisat yazınında Hollanda Hastalığı, doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin doğal kaynaklarından elde ettikleri kazançlar nedeniyle ülke parasının aşırı değerlenmesi ve bu nedenle olumsuz etkilenen ticaret ilişkileri neticesinde söz konusu ülkede oluşan yüksek cari açık ve işsizlik sorununu ifade eder. Hollanda hastalığı Hollanda'da 1960'lı yılların başında Kuzey Denizi'nde bulunan doğal gaz sonrasında yaşanan ekonomik aksaklıkların yaşanması nedeniyle bu ülkenin adı ile anılmaktadır. Hollanda, ciddi düzeyde doğal gaz rezervinin keşfi ile kısa dönemde büyük bir zenginliğe ulaşsa da bu zenginlik hemen sonrasında yerini ekonomik sıkıntılara bırakmıştır.

Literatürde Hollanda Hastalığı üzerine yapılan çalışmalar, Hollanda Hastalığının sadece doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelerde ortaya çıkmadığını göstermiştir. Yapılan çalışmalara

göre; yurtdışı işçi döviz gelirlerinin, dış yardımların, yabancı sermaye girişinin ve tarım sektöründe bir ürünün rekabet avantajı kazanarak daha çok ihracat geliri sağlamasının da Hollanda Hastalığına neden olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, dış turizmin ekonomi üzerindeki potansiyel etkilerini belirlemeye yönelik çeşitli çalışmalar da vardır. Bu alandaki ilk çalışma Copeland'a (1991) aittir. Sonuç olarak yapılan çalışmalar, turizm sektörünün potansiyelinin yüksek olduğu ülkelerde, turizm gelirlerinin Hollanda Hastalığına neden olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Dünyada 1950'li yıllardan itibaren hızla gelişen turizm sektörü, birçok ülke açısından 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalkınma için önemli bir sektör haline dönüşmüştür. Nitekim Türkiye'de özellikle dış turizm 1980'lerden itibaren önemli bir gelişme göstermiş ve ülkeye büyük bir katkı sağlayan kazanç alanlarından biri haline gelmiştir. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi açısından ciddi miktarda döviz girişi ile döviz kıtlığı sorununun kaldırılmasında önemli bir rol oynamasının yanı sıra, yeni iş sahaları ortaya çıkarılmasında önemli katkıları bulunmaktadır. Bu çerçevede turizm, Türkiye'nin iktisadi kalkınma stratejisinde önemli bir sektör olarak kabul edilebilir. İşte bu yüzden özellikle 1980 sonrası kalkınma planlarında turizm sektörüne ayrı bir önem verilmiştir.

Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yerini ve önemini diğer ülkelerle kıyaslayarak özetleyecek olursak;

- Dünyada 2019 yılında turist sayısı 1,5 milyar kişiye ulaşırken, turizm geliri ise 1,5 trilyon doları aşmıştır. Türkiye 51,7 milyon turist ile dünya genelinde en fazla turist çeken altıncı ülke iken, 29,8 milyar dolar turizm geliri ile 15. sıradadır (UNWTO, 2019).
- Günümüzde turizm sektörünün GSYH'ye doğrudan katkısının en çok olduğu ekonomi 503,7 milyar dolar ile ABD'dir, ABD'yi 275,2 milyar dolar ile Çin, 138,1 milyar dolar ile Almanya izlemekte ve Türkiye 29,1 milyar dolar ile 14. sırada yer almaktadır (UNWTO, 2019). Buna göre Türkiye'de turizm sektörünün GSYH'ye doğrudan katkısı Akdeniz havzasında yer alan pek çok ülkeden daha yüksektir.
- Turizmin GSYH'ye doğrudan katkısı oransal olarak incelendiğinde, Türkiye'de % 4,1 ile dünya ortalamasına olan %3,1'in üzerine çıksa da, bu sektördeki rakip ülkelerin oldukça aşağısındadır (UNWTO, 2019). Bu değer yüksek olması, herhangi bir sebeple (iklim şartları, terör ve salgın hastalıklar gibi) olumsuz etkilenen turizm sektörünün kötü bir yıl geçirmesi, ülke ekonomisini batma noktasına getirebilir. O yüzden ülkelerin sektör çeşitliliğine gitmesi çok önemlidir. Bu açıdan incelendiğinde Türkiye ekonomisinin turizm sektörüne bağımlılığının yüksek olmaması hem Hollanda Hastalığına ilişkin bulguları zayıflatmakta hem de az evvel bahsedilen olumsuz etkilerin oluşumunu engellemektedir.
- Turizm sektörünün GSYH'ye toplam katkısına bakarsak, ABD ekonomisi 1,5 trilyon dolarlık değeri ile ilk sırada yer alırken, ABD'yi yaklaşık 1 trilyon dolar ile Çin, 376 milyar dolar ile Almanya ekonomisi takip etmektedir (UNWTO, 2019). Turizm sektörünün GSYH'ye toplam katkısında dünya ortalaması yaklaşık 57 milyar dolardır ve Türkiye 88 milyar dolar ile dünya ortalamasının üzerinde olmakla birlikte, Türkiye'nin turizm sektöründe önemli rakiplerinden İspanya (177,2 milyar dolar) ve İtalya'nın (207 milyar dolar) gerisinde kalmıştır (UNWTO, 2019).
- Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya seyahat ve turizmin sektörünün toplam katkısına oransal olarak değerlendirdiğimizde, oranın yüksek olduğu ülke ekonomilerinin turizm sektörü olmadan ayakta kalamayacağı ifade edilebilir. Türkiye'de bu oran yaklaşık %12,5 ile %10,2 olan dünya ortalamasının üzerinde olmakla birlikte, turizm sektöründe Türkiye'nin rakibi olan Yunanistan (%18,6), İspanya (%14,2) ve Tunus'un (%13,7) altındadır (UNWTO, 2019). Türkiye'de dünya ortalamasının üstünde olması, bir açıdan

Türkiye'nin turizm sektörüne kısmen de olsa bağlı olduğunu işaret etse de Türkiye'nin rakibi olan Akdeniz ülkelerine kıyasla oranın daha düşük olması, ekonomik payı açısından Türkiye'nin turizme daha az bağlı olduğunu göstermektedir.

- Turizm sektörünün günümüzde istihdama doğrudan katkısı açısından Türkiye 495 bin kişi ile oldukça gerilerde yer almaktadır. Ülkemizde özellikle turizm sektöründe kayıt dışılığın yüksek olduğu düşünüldüğünde, rakamın düşük çıkması öngörülebilir bir sonuç olmaktadır. Bu nedenle bu açıdan bir değerlendirme yapılması sağlıklı olmayacaktır.
- Seyahat ve turizm sektörünün istihdama toplam katkısına baktığımızda 69,5 milyon kişi ile Çin ilk sırada yer alırken, Çin'i 40 milyon kişi ile Hindistan, 14 milyon kişi ile ABD ekonomisi takip etmektedir (UNWTO, 2019). Akdeniz çanağında yer alan önemli turizm ülkelerinden İtalya'da 2,8 milyon kişi, İspanya'da 2,6 milyon kişi ve Türkiye'de 2,2 milyon kişi ile dünya ortalaması olan 2,1 milyon kişinin üzerindedir (UNWTO, 2019). Buradan çıkarılacak en önemli sonuç, turizm sektörünün dünyada ortalama olarak 2 milyondan fazla kişiye doğrudan veya dolaylı olarak iş imkânı sunduğu gerçeğidir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde turizm sektörünün Türkiye açısından gerek döviz geliri gerek milli gelire ve istihdama katkısı açısından önemli bir paya sahip olmakla birlikte, Hollanda Hastalığına neden olacak büyüklüğe ulaşmadığı ve ülke ekonomisinin turizm gelirlerine bağımlı bir ekonomik yapı içinde olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, bir ülkenin turizm sektöründeki hızlı bir gelişme; kaynak hareket etkisi (resource movement effect) ve harcama etkisi (spending effect) ile birlikte sanayisizleşmeye yol açabilmektedir (Brida ve Risso, 2009: 178-185). Türkiye bu açıdan değerlendirildiğinde;

- Türkiye gelen turist sayısı açısından önemli bir turizm ülkesiyken turizm geliri ve turist başına ortalama harcama miktarı açısından potansiyelinin altında değerlere sahip olması, turizmin GSYH içindeki payının yaklaşık %4,1 gibi düşük bir seviyede olması ve toplam istihdam içindeki payının yaklaşık %10 düzeyinde olması ilk etki yani kaynak hareket etkisinin olmadığını göstermektedir.
- Diğer taraftan 2004-2014 arası dönemde TL'nin aşırı değerli olduğu (reel döviz kuru 100 değerinin üzerinde kalmıştır), TL'nin aşırı değerli olmasının ise esasen sermaye hareketlerinden kaynaklı olmakla beraber, turizm gelirlerinin de bu duruma etkisinin küçümsenemeyecek boyutlarda olduğu görülmektedir. TL'nin aşırı değerlenmesinin talep artışı ve rekabet gücünün zayıflaması üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, turizm gelirlerinin ikinci etki olarak ifade ettiğimiz harcama etkisine katkısının olduğu söylenebilir. Buna göre; 2004-2014 arası dönemde TL'nin aşırı değerlenmesinde ikincil etkiye sahip olması, turizmin kısmen Hollanda Hastalığına neden olduğunu göstermektedir.

Özetleyecek olursak; turizmin Türkiye ekonomisi için Hollanda Hastalığı yaratıp yaratmadığına bakılınca yaratmadığı gibi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Çünkü Rusya, Irak, Suudi Arabistan gibi ülkelerde ülkeye giren dövizlerin yaklaşık %70 civarı petrol ve doğal gaz gibi tek sektörden kaynaklıdır. Ancak Türkiye'de turizmin böyle bir etkisi yoktur. Ancak, Türkiye ekonomisi için genel bir değerlendirmede bulunduğumuzda, turizm gelirlerinin küçümsenemeyecek ölçüde olmasına rağmen, bu gelirlerin ülke geneline yayılmadığı, Antalya ve Muğla gibi turizm potansiyeli yüksek birkaç şehir ile sınırlı kaldığı aşikârdır. Turizmin bu bölgelerde gelişmesi ile birlikte, verimli tarım alanlarının turizm için kullanılmaya başlanması bu bölgelerde tarımsal üretim azalmasına, bazı tarım ürünlerinin ithal edilmesine neden olmuştur (Komşu ve Eban, 2019: 145). Bu durum, tarımsal üretimin azalması ve ithalata bağlı döviz çıkışının artmasıyla birlikte, uzun dönemde refah kaybına ve Hollanda Hastalığına neden olacaktır. Diğer taraftan turizm sektörünün gelişmesi, doğal kaynakların aşırı tüketimine ve çevreye de zarar vermekte, haliyle

turizm sektörünün ekonomiye net katkısı da tartışılır hale gelmektedir. Türkiye’de turizm sektörünün Hollanda Hastalığına neden olup olmadığına ilişkin bundan sonra yapılacak çalışmalarda, incelemenin Türkiye ekonomisinin geneli için değil de bu turizm potansiyeli yüksek olan bölge ve şehirler bazında münferit olarak yapılması daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

A & T Bank, (2019). *Türkiye’nin Dış Ticaret Performansı*, Ekonomik Araştırmalar Bölümü, s.1-12, https://www.atbank.com.tr/documents/TURKIYE%20DIS%20TICARETI_MAYIS%20%202019.PDF, (son erişim tarihi; 10.04.2020).

Akça, E.E., ve Bal H, (2017). Yurtdışı İşçi Gelirleri ve Hollanda Hastalığı: Seçilmiş Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12 (2), 49- 64.

Akçacı, T., ve Karaata, A, (2014). Türkiye’de Uluslararası Fonların Paradoksal Etkisi: Hollanda Hastalığı, *International Conference on Eurasian Economies*, Session s.1-10, <http://www.eecon.info/papers/906.pdf>, 15.05.2020, (son erişim tarihi; 15.05.2020).

Arı, A., ve Özcan, B., (2012). Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 2012-2, 153-172.

Brida, J. G., and Risso, W. A., (2009). Tourism as a Factor of Long-Run Economic Growth: An Empirical Analysis for Chile, *European Journal of Tourism Research*, 2(2): 178-185.

Brida, J. G., Edgar, J. Sanchez Carrera, W. and Adrian Risso, (2008). Tourism’s Impact on Long-Run Mexican Economic Growth, *Economics Bulletin*, 3(21): 1-8.

Capó ve Başk., (2007). Dutch Disease in Tourism Economies: Evidence from the Balearics and the Canary Islands, *Journal of Sustainable Tourism*, 15(6): 615-627.

Corden, W., (1982). Booming Sector and De-industrialization in a Small Open Economy, *Ekonomik Journal*, 92(15): 825-848.

Destek, M. A., Okumuş İ., ve Yıldırım A., (2017). Tarımsal Katma Değer Üzerinde Hollanda Hastalığı Etkileri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Bulgular, *Bilgi*, 83), 225-239.

Holzner, M., (2011). Tourism and Economic Development: The Beach Disease?, *Tourism Management*, 32: 922-933.

Ivanov, S. and Webster, C., (2013). Tourism’s Impact on Growth: The Role of Globalisation, *Annals of Tourism Research*, 41: 231-236.

Kadir, N., and Karim, MZA., (2012). Tourism and Economic Growth in Malaysia: Evidence from Tourist Arrivals From ASEAN-5 Countries, *Ekonomika Istrazivanja-Economic Research*, 25(4): 1089-1100.

Komşu, S. M., ve Eban, F., (2019). Hollanda Hastalığı ve Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 138-149.

Kreag, G., (2011). The Impacts of Tourism, *University of Minnesota: Publication T13*, <http://www.seagrant.umn.edu/tourism/pdfs/ImpactsTourism.pdf>, (son erişim tarihi, 25 03 2020).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2019). Turizm İstatistikleri.

Larsen, E., (2004). Escaping The Resource Curse and The Dutch Disease?: When and Why Norway Caught up With and Forget Ahead of Its Neighbors, *Discussion Journal*, 22(377): 32-34.

- Lee, C. G., (2012). Tourism, Trade, and Income: Evidence from Singapore, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 23(3): 348–358.
- Magud, N. and S. Sosa, (2010). *When and Why Worry About Real Exchange Rate Appreciation? The Missing Link Between Dutch Disease and Growth*, IMF Working Paper, 10/271, December.
- Mercan, M., ve Göçer, İ., (2014). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz*, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32 (2), 251-274.
- Mieiro, S., Nogueira Ramos, P., and Alves, J., (2012). Gaming Tourism Boom, Foreign Currency Inflows, and Dutch Disease Effects: An Empirical Model for Macau, *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 3(6): 421–427.
- Nowak, J. J., and Sahli, M., (2007). Coastal Tourism and “Dutch Disease” in a Small Island Economy, *Tourism Economics*, 13(1): 49–65.
- Ojaghlou, M., (2019). Tourism Led-Growth and Risk of The Dutch Disease: Dutch Disease in Turkey, *International Business Research*, 12(7), 103-120.
- Payne, J. E., and Mervar, A., (2010). Research Note: The Tourism-Growth Nexus in Croatia, *Tourism Economics*, 16(4): 1089–1094.
- UNWTO (2019). UNWTO Highlights, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>, (son erişim tarihi; 10.04.2020).
- Yalçın, H., (2020). 2000 Yılı Sonrası Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Hollanda Hastalığı, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Master Tezi).
- Zortuk, M., (2009). Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests, *International Research Journal of Finance and Economics*, 25, 231–239.